

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

ՀԱՅ ՆՈՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂՇՆԵՐԸ

Ա.

ՀՐԱՆՑ ԿԱԶԱՐԵԱՆՑ

1911

Կ. ՊՆԿՆ

✓ Ա. Ե.
1187

1999

ՀԱՅ ՆՈՐ ԲԱՆԱՍԵՂՄԵՐԸ

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԷՆ

ԿԻՆԸ [Պատմածվներ]	5
ՅՐԲԱ-ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՍՈՒԼԻ ԱԶՍՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍԿԱՆԻՆ [Քննադատական Ուսումնասիրություն]	2 1/2
ՎԵՂԱՐԱՒՈՐ ՍԱՏԱՆԱՆ [Ամբաստանագիր]	1
ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱԶԳ. ԵՐԵՍՓ. ԺՈՂՈՎԸ [Քննադատական Պատկեր]	1
ՄՂԶԱԻԱՆՋ? [Վեպ Համիտեան Կեանքի, Թարգմանում Յրանսերեկե]	10

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԵԼԻՔՆԵՐ

ԻՆԿԱՍՆԵՐ ["Դիփ", եր և Կեանքեր]
ԱՊԱԳԱՅ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԸ [Լեզուական Ուսումնասիրու- թիւն]
ԼԵԶՈՒ ԵՒ ԳՐԻՋ [Գրական Ուսումնասիրություն]
ԳՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ [Բարբեր, Ըմբռնումներ, Պատկերներ]
ՈՒՍԱՆՈՂԸ [Վեպ]
ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ
ՀԱՄԻՏ ԿԱԼԱՆԱԻՈՐ [Մեկնախօսություն]
ՄԱՐԴԿՈՐԷՆ [Պատմածվներ]
ՅՈՒՐՔ ԳՐԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆԸ [Յիշատակներ]

ԱԵ.
1187

3

ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

ՀԱՅ ՆՈՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԸ

Ա.

ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

1911

Կ. ՊՈԼԻՍ

28-1180

1187-87

Թրքա-Հայ գրականութիւնը ներկային մէջ
 Կ'ապրի շրջան մը, որ մեծապէս բեղուն է ուսումնա-
 սիրելի կողմերով: Ապագայ գրադատ պատմագիրը,
 կանգ առնելով այս շրջանին վրայ, շարունակ
 պիտի ունենայ զայն յատկօրէն բնորոշել կարե-
 նալուն: Անթիւ հակադիր հատուածակողմերով
 զանազանուած է ան: Անոր երեսակներէն պրիս-
 մակեոզ ճառագայթները՝ կը բեկբեկին գոյներու
 այլազան նրբերանգներով: Վառ կարմիրին՝ հոն
 կը խառնուի սոճոյն դեղինը: Ինչպէ՞ս ամփոփ
 կեդրոնացումի մը յառել վառարանը այդ լոյսերուն,
 ճշդորոշելու համար անոնց իսկական գոյնը:

Հայ միտքի հաւաքական ուժէն ստեղծագոր-
 ծւած այդ բիւրեղէն պրիսմակեոզ լոյսերու ջրվէժին
 մէկ երակը կը կազմէ՝ Հայ Բանաստեղծութիւնը:

Շունչը կոկորդին մէջ խեղդւած ժողովուրդին
 լեզուն կը բացուի և հայ աւաչը կը սկսի լսելի ըլլալ,
 հնչել: Երգելու արգիլւած հայ հոգիին ընդերք-
 ներէն համերգակ գուսաներգութեան մը աղաղակը
 կը բարձրանայ, որ խակ ճիչերուն քով՝ կը լսին
 նաև մարդւած ջինջ ձայներ ալ, ականակիտ գե-
 ղեցկութեան մը խոստմնալից յոյսը ներշնչելով:
 Ամէն այն կողմերէն՝ ուր հայ կեանքը կը բարախէ,
 հայ քնարերգութեան լարը կը թրթռայ, հաւա-
 քաբար կազմելով գուս համերգութիւն մը՝ որ հայ
 ականջները կը թնդացնէ:

Այս երեւոյթը նշան է թէ՛ Հայը, Արեւելքի ժողովուրդներուն այդ գերազանցապէս քնարերգու տիպաբը, ՚ին աշուղներու սերունդին այդ շառաւիղը, կը գզայ՛, կ'ապրի՛, գիտէ՛ երգել, միայն թէ՛ չի նստի՛ն իր պարանոցին վրայ, չի ճնշե՛ն իր հագազը, չի խոցե՛ն իր հոգին: Հոգ չէ՛ թէ իր հոգիէն արձագանգող ազաղակներուն շեշտը՝ շատ անգամ դեռարոյս ու անմարդ գուսաններու կողմէ հագներգելուն համար՝ խժալուր ու աններգաշնակ ըլլայ, բայց այդ աններգաշնակութիւններուն մէջ՝ կան աղւոր գեղգեղանքներ, անուշ թրթռումներ, որոնք ճշմարիտ տաղանդը կը մատենն:

Տիրող գրական սեռերուն մէջ՝ մաքուր ու ազնիւ ջիղով մը կ'արտայայտւի Հայ Բանաստեղծութիւնը՝ իր մշակներէն անոնց քով՝ որոնք անոր արժանաւոր կոչնականներն են: Որոմները կ'անջատւին անմիջապէս: Բայց անդին կան ազնիւ հասկերը, որոնք կ'ուռճանան և կը խայտան հօբ արեւին դէմ:

Ուսումնասիրել, ուրեմն, այդ շարժումը, կը կազմէ նպատակը այս հրատարակութիւններու շարքին, որ էապէս զբաղումի նիւթ կ'առաջադրէ ընել՝ **ՀԱՅ ՆՈՐ ՌԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԸ** ¹, երեւան հանելու համար նշանակութիւնը և արժէքը անոնցմով յայտակերպւած զրական գործունէութեան: Իր ծրագիրէն դուրս կը մնան համեմատա-

¹ **ՀԱՅ ՆՈՐ ՌԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԸ** շարժումը՝ գրականութեան մէջ կը կազմէ անշատ շրջան մը՝ ուր երեւցող դէմքերը վերջին սերունդն են բերթողական արեւտիւ: Այս խումբէն դուրս կը մնան անստոյգ խարխափող անկազմ սկանակները, որոնց անկերպարան գործը դեռ զուրկ է նշանակութենէ:

պէս այն հին բանաստեղծները՝ որոնք ծանօթ են իրենց գրական գործունէութեան ոգիով, ձգտումով և ներշնչումներով: Պառնասեան արեւստի Նորերն են մանաւանդ՝ որ պէտք ունին ծանօթացելու:

Կը սկսիմ Նորերու է՛ն օժտւածներէն մէկուն դէմքով՝ **ՀՐԱՆՑ ՆԱԶԱՐԵՍԱՆՑ** ով, որուն անձին, կեանքին և գրական քայլերուն իմ մօտաւոր ծանօթութիւնը՝ զիս կը յուսադրէ լաւագոյն կերպով ուսումնասիրւած ներկայացնելու զինքը ¹:

Իր գրանկարը ուրւագծել փորձած պահուս, հպարտ եմ զինքը գրական բեմ մղող այն զերիս համար, որ գրական աշխարհին մէջ Նագարեանցի մը յայտնելուն զրդիչ սկզբնապատճառը եղաւ, քաջալերելով և հրահրելով իր թօրչքները Մասիսի

¹ Հոս կանխեմ ըսելու թէ՛ այս քննադատական ուսումնասիրութեան ձգտումը՝ հիմնովին կը շեղի այն մտաբույրութենէն, որով դատւած են, գրեթէ միշտ, մեր մէջ, գրական դէմքերը, համակիր մունետիկներու կողմէ, որոնց տիրական ճիզը եղած է՝ բարեկամական կնամեծարութեան ցոյցերով աստուածացնել իրենց գրչին նիւթը եղող դէմքը, զոր սյղպէտով տարորշապէս իստ ճանչցուցած կ'ըլլան հասարակութեան Ասով՝ չարսղէպօրէն՝ իր բանաստեղծութեան տիտաններ ներկայացւած են դեռ նոր թօրիչք առնող դէմքեր, կամ միշտե՛ս իսկ, թշուառ փոխուկներու Քննադատական այդ ուղղութիւնը արժէք մը չունի: Այդ ուղղութիւնը՝ իրականը խարդախող կեցծ ու պղտոր զիմանկար մը միայն կրնայ գծել, Քննադատը պէտք է ձգտի բժիշկի մը զերին, որ կուռմը ունի իր զննութեանը ենթական ախտաքննելու անոր առողջ և ճիւղաղ կողմերուն առանձին արժէքովը, անվերապահ յայտարարելով իր ախտաճանաչումը: Այս ոգիէն ներշնչւած զխակով մըն է որ խուզարկւած է ուսումնասիրութեանս առարկան անձնաւորող դէմքը, որուն գրանկարին մէջ ընթերցողը պիտի գտնէ ոսկիի փայլն ալ, սեխն բիծն ալ, իբր հարսզատ անդրադարձումը լուսանկարւած անձին հոգիի և իմացականութեան զոյնե-րուն ու գիծերուն:

մէջ, ինչպէս երկու ուրիշ բանաստեղծներու ալ, Ռ. Սեւակ և Պերճուհի Նազըճեան, որոնց կազմած երրորդութեան առանձին բացառիկ արժէքները կը նախզգար այս սողերը գրող Մասիսի խմբագիրը և որոնք ետքէն յուսախար չըրին հասարակութիւնը. ընդհակառակը, անոնք իրենց շրջանին լաւագոյն դէմքերը հանդիսացան:

Ո՞վ է Նազարեանց:

Նազարեանց բանաստեղծ մըն է, բառին ճշմարիտ առումով: Ահա՛ թէ ինչո՞ւ, իր շրջանի դէմքերուն մէջ, ինքնորոշ գիծերով կը ցցուի ան, իր վրայ խօսեցնելու առաջնութեան իրաւունք մը շահելով:

Սերած հանրային գործիչներ եղող երկու դէմքերու գերդաստանէն, Ստեփաննոս Նազարեանց, որ Ռուսա-Հայ մտաւորական շարժումին մէջ դրօշակրութեան նշանակելի դեր մը ունեցած է, Թորոս Նազարեան, որ Թրքա-Հայ մատենագրութեան մէջ առաջնակարգ գրաբարագէտի մը գործունէութիւնը ցուցուցած է, և զուակը հայ երեսփոխան-մտաւորականի մը, Տիրան Նազարեան, որ իր ժամանակին ազդեցիկ խորհողներէն մէկը եղած է և իր ձայնը լսելի բրած հասարակական խնդիրներու մէջ, Հրանտ Նազարեանց ժառանգած է իր գերդաստանին մտաւորական յատկանիշերը, սերնդաբանական ջիղով մը կապուելով իր ծնողներուն: Ըսեմ նաև թէ Սկիւտարցի մըն է ինք, Հայ բանաստեղծներու գերազանցապէս բանաստեղծական հայրենիքէն:

Իր կենսագրական գիծերը անկնճիւռ են: — Պէր-

պէրեանցի մը, որ կանուխէն ձգած է վարժարանը, զրկած է Լոնտոն, ուր երազուն պատանութիւն մը ապրած է: Դառնալով Պոլիս, մտած է հօրը գործին, որուն մահէն ետքը, ինքնազուխ վարել կոչւած է զայն: Ետքէն գործի մարդուն մէջ՝ սկսած է խլրտիլ բանաստեղծը:

Իր արեւտագէտի լրումին մէջն է ան: Ո՞վ կրնայ ըսել: Ո՞վ կրնայ սահման դնել արեւտաի կատարելութեան եզրերուն և անոր սեւեռակէտը եզող հնարաւորութիւններուն (potentiality):

Նազարեանց դեռ իր կարողութիւններուն զարգացական յեղաշրջութեանը խմորումին մէջն է: Բայց ինչ որ իրական, ստոյգ ու չօչափելի է, ան է որ՝ լիովին բանաստեղծ խառնւածք մը, գերզգայուն հոգի մը, խոր ներշնչումներու և վերացումներու ընդունարան մը, մարդկային բուռն կիրքերու եւ յուզումներու հնոց մը, ընդդիմամարա երայններու, վայրենատենչ յնորքներու ճառագայթարձակ (projecteur) մըն է Նազարեանց: Անկերպարան եւ անկազմակերպ հրագունդ մըն է ան, ինչպէս ջուրէ և չոգիէ կազմած քառոր՝ որմէ յօլինուցաւ Տիեզերքը: Իր հոգիի ատաղձին մէջ կան՝ շքնաղ cosmos ի մը ստեղծագործումին բաղկացուցիչ բոլոր ազնիւ նախանիւթերը: Անոր իմացականութեանը պարոյկին մէջ՝ հրեղէն բոցավառումով կը մխայ գերընտիր մոլորակի մը ստեղծիչ կեդրոնական հուրը:

Պէ՛տք է ճանչնալ միջոցին մէջ սուսանաթեւ խարխափող այս ազնիւ մէտէորան, որով պիտի հպարտանայ հայ բանաստեղծութիւնը, եթէ յեղակարծ փոթորիկ մը՝ չի խորտակէ ու չի փչրէ զայն: Կը վախցուի այդ փոթորիկէն, որովհետեւ իր երազատենչ հոգին կը ճախրէ յախուռն քմայքներու:

Իր սանձաբեկ ապերասան թեւաբախումները՝
 ենթակայ են վիրաւորելու և փետրատուելու՝ անտե-
 սանելի թակարդներէ արձակուած նիզակներէ՝
 որոնց նենգաւոր ցանցին մէջ կը թեւապարէ ինք։
 Խնթ չէ՞ Սէրի տաճարին մէջ անխորհուրդ վտան-
 գաւոր լարախաղացութեան մը նւիրած այս
 տղան, մեծ ունայնութիւններու ետեւէն վազող
 այս յափշտակած քորմը, որ անել երազներու
 տեսիլքէն է գիտով։ Ահա՛ թէ ո՛ւր պիտի առաջ-
 նորդէր իր հոգին կարգալ նկրտող հարցուկը։—
 Նազարեանցի խառնուածքին մէջ տիրական յատ-
 կանիչ մը կը կազմէ Սիրողը։ Սիրելով է որ Նա-
 զարեանցի մէջ արթնցած է բանաստեղծի Մուսան։
 Զպիտի ըսեմ թէ՛ այդ ներշնչող ոգին՝ որ վառած
 է բոլոր երազողներուն հոգին, յաւիտենապէս քնա-
 ցած պիտի մնար, եթէ չսիրէր։ Բայց անոր ներ-
 կայութիւնը՝ վրդոված է զինքը Սէրի խռովքով։
 Սիրելով չէ՞ որ բանաստեղծ կ'ըլլան արդէն։ Հոս
 երկասրութիւն մը կը ծագի։ Ուրեմն ամէն սիրող
 բանաստեղծ է։ — Հետո՛ւ այդ անմիտ վճիռէն։
 Ամէն սիրերգու բանաստեղծ չէ՛։ Բայց ճշմարիտ
 բանաստեղծը չկրնար չսիրել։ Անոր հոգին չկրնար
 օտար մնալ Սէրին, այդ ցնորական քնքուչ երա-
 զին՝ որ մոգական թռչունի մը պէս՝ անվրէպ ներս
 կը սպրդի բանաստեղծին հոգիէն։ Ինքն իսկ
 ստանկ չե՛րգեր. —

Աւերակներու միջեւ ապաստան
 Փնտռող մոլորուն թռչունի մը պէս,
 Օր մ'ուղեկորոյս երազ մը սսկի՛
 Ներս սպրդեցաւ որովհետ սրէս։

Բայց ի՞նչ է այդ կախարդական ուժը, այդ
 զգլխիչ նոսանուար, որ կ'ելեկարահոսի փափուկ ու

զգայուն հոգիներուն մէջ և կը խռովէ, կը կրծէ-
 զանոնք։ Կրնա՞յ նկարագրել թէ ի՞նչ է Սէրը,
 մարդկային միտքին այդ խարուսիկ ցնորատեսու-
 թիւնը, բոլոր անիրական երազներուն իրական-
 հմայախաբութիւնը, երազապաշտ երեւակայու-
 թիւններու հիւանդագին զառանցանքը, փախստեայ
 սուտ աղւորութիւններու փախածէտ զգայու-
 թիւնը, այդ հսկայ ունայնութիւնը, այդ եզերա-
 կան անգոյ տեսչականը։

Նազարեանց ալ, իբր բանաստեղծ հոգի, չէր
 կրնար ազատագրուած ապրիլ Սէրի լուծէն։ Այն
 թիթեռնիկի հոգին, թռչաուն միտքը, երազուն
 երեւակայութիւնը և ցնորատես քմայապաշտու-
 թիւնը՝ որոնցմով շաղախուած է իր բովանդակ
 էութիւնը՝ շատ կանուխէն անձնատուր բրած են
 զինքը Սէրի գիտովութիւններուն։ Ինք ալ կար-
 թեւած է այդ հեշտախտին ցանցէն, շա՛տ զօրաւոր
 անձնատուութիւնով մը անոր զօնը զառնալով։
 Երազներու աշխարհին թոյնը, կաթիլով իր հոգիին
 ալ մէջ, խռոված ու տաղնապած է զայն, վրդո-
 վիչ ցնցումներով։ Նազարեանց չէ հալումաշուած
 այդ գիշատիչ ուտիճին խառնատումներէն և կրծում-
 ներէն, — ինչպէս սիրակոծ տկար հոգիները, — բայց
 ստառապած է խորապէս։ Այդ ստառապանքին
 կսկիծէն թռած ճիշերը, եղած են իր երգերը։
 Ուրիշ տառապող մը, Հայնէ, չէ՞ ըսած. «Իմ մեծ
 վիշտերէս պղտիկ երգեր կը շինեմ»։ Եւ Շարլ Կէռէն
 չէ՞ ողբախօսած. «Իմ է՞ն աղւոր դտած բանս
 տառապանքն է. և եթէ ես չարունակ տառապած
 չըլլայի, երբեք ինձմէ բանաստեղծութիւն կարգա-
 ցած չպիտի լլլայիք։ Եթէ պատահի որ՝ երջանիկ
 ըլլամ, անմիջապէս կը դադրիմ զգալէ։ Ա՛յ չեմ
 ապրիւ»¹։

¹ JEAN VIOLLIS, Charles Guérin.

Նաղարեանց տառապած է, բայց իր նկարագիրին թեթեօրէն սկեպտիկ մէկ երակը՝ արգելած է զինքը խոքախոս ըլլալէ, — բոլոր ճշմարիտ սիրողները այս ճակատագրական վախճանին չնչն զիմար, — իր կոյր անձնատուութիւններու պահեցումն՝ զիտնալով լեզու հանել աշխարհիկ անցաւոր խարկանքներուն, զգաստ ինքնամուտացութեան մը մէջ ամփոփւած, իր նսին հետ ներանձնանալով:

Տարտամ զգայութիւններու սուերագիծերով յայտնուած է իր մէջ Սէրը: Այդ զգայութեան սկզբնաւորութիւնը երկչոտ, տղայական, վարսնող ու միամիտ է: Փնտառուքն է ան մտերիմ հոգիի մը, որուն կարենայ սիրաւը բանալ, խոստովանիլ իր սիրաին բոցեղէն հրայրքը: Բայց կը խրտչի այդ խոստովանութիւնէն, չի կրնար արտասանել բառը, կ'ամօթխածի, կը շտապուի լեզւին ծայրը թրթոացող խօսքը շարայարելէ. «Կը սիրեմ»... Մարտու մը զինքը կը համակէ: Չի պիտի խնդան իր վրայ, եթէ սիրտինը խոստովանի: Թերեւս «գիտի հասկնաս ակնարկութիւնը, — դուցէ դրացուհի աղջիկ մը, — և մարդիկ, ահ, այդ անողոք ծաղրածուները, պիտի խնդան նորախօսիչ պատանիին վրայ՝ որ կը սիրէ...: Դեռ իր մէջ չորտար Մաքս Վալլէրի ըմբոստ մարտակոչը. «Ամբոխը կ'ողնայ. բայց բունատեղծները թո՛ղ երգեն. թող անոնք տա՛ն Բանին այն անուշ ներդաշնակութիւնները՝ որոնց անձառ հմայքը ընտրւած էսկիներ միայն կրնան ճաշակել: Թող անոնց ձայնը բարձրանայ երկնային ցնծութիւններու, հեռո՛ւ, շա՛տ հեռու մարդկային ստորնութիւններէն»¹: Ու խոսուած

¹ MAX WALLER, Jeune Belgique.

հոգին, կը դիմէ այլարանութեան մը, անոր քաղածածուկ ծաղքերուն ետեւը կը պահուի, պատմուլու համար իր ցաւը. —

Քոյ մը համար զոր չունիմ

Պիտի լսմ ես անդադուր...

Ո՛վ է այս «քոյր»ը, եթէ ոչ իր Սէրի գրեական մէջ թառած պուպրիկը, որուն մտերմութեանը, որուն մտաւորութեանը, որուն փայլաշանքին կը կարօտի:

Այս սիրատաղը եղած է Նաղարեանցի առաջին բանաստեղծական գեղեղանքներնէն մէկը: Անոր արձագանգը ամուլ չէ մնացած: Հազիւ քի տպագրւած անունը նշմարելի դարձած, կըզգի զի թական ակունքներուն վրայ դառած է իր «քոյր»ը, զոր կաքէն ինք կոչւած է եղեր անմահացնելու:

Այդ «քոյր» հոգին Հերանուշ Արշակեանն է, տարարաղդ Հայունին, վաղախեռ հեղ բանաստեղծուհին՝ որ Նաղարեանցի հոգին մէջէն անցած է խոսովի կարծ երազի մը պէս: Երկու երիտասարդ մտերիմ հոգիները զիրար սիրած են քոյր-եղբոր սէրով: Եւ արդէն, Հերանուշ, իր կարեկցելի հիւանդ մը, — թոքախտէ կը տառապէր և արիւն կը թքնէր, — չէր կրնար ուրիշ զգացումով դիտել: Բայց այդ քնքուշ երազը, որ անուպի մը կարծ բոցալառու մը ունեցած է, Նաղարեանցի արդէն սիրավառ հոգիին մէջ արծարծած և հրահրած է Սէրի խարոյկը:

Իր շնորհալի տղա-մարդու ձիրքերը, բաղդաւոր ըրած են զինքը սիրային արկածախնդրութիւններու մէջ: Համակրելի գիմագիծեր ունի և մոգիչ աչքեր: Արեւստաղէտի նրբացած շարժուած-

Երբու անխու թորէն համադրւած հով մը կը պարայնէ իր վրայ: Այդ ձիրքը՝ իր դէմը հանած է երազներու աշխարհին մէջ թեւածող պարիկ մը, որ իր թռչտուն մոգութիւններովը ճակատագրական դեր մը խաղացած է Նազարեանցի հոգիին ու բանաստեղծական ներշնչութեամբ մէջ: Նորաթախ բանաստեղծին՝ սիրտին մէջ բունկած կրակը՝ բոցալեզու տարուշանի մը վտխւած է, որ սպառնացած է խանձել իր բովանդակ էութիւնը: Իր հրդեհւած հոգիին այդ յրջանը՝ ճշմարիտ խաչելութիւն մը եղած է իրեն: Դաժան երազներէ հալածական ցնորատես քնաչըլիկը՝ ուղած է պատմել, աշխարհի պտալ դինքը վրդովող ցաւը, պտթկալ իր ներքը մխացող հրաբուխը, բայց իր բարբառը տկար զգացած է այդ խռովքը քերթւած արանելու համար: Ներշնչութեամբ յորդած է իր լանջքէն, բայց արեւոտը դաւաճանած է: Այդ անողսք ճգնաժամերու քրտնո մներն են այն զգացւած աղւորութիւնով բայց միամիտ արեւատով մը թոթովւած սիրատաղերը, որոնք Նազարեանցի անունը սիրցնելու ծառայած են. —

Հեռուն, աղւոր, շառ հեռուն,
Դաշներուն մէջ խնկաւէս,
Հիւղակ մ'ըլլար մենաւոր
Հոն ապրէինք քեզի հետ:

Տառապանքի ստուերէն
Հրաժեշտ առած առյաւէս,
Երանութեան դիցուհւոյն
Նուիրուէինք քեզի հետ:

Դիշերին մէջ մենաւոր,
Մովին լոյսին ակընդէս,
Խոհանքներու անձնասուր,
Երազէինք քեզի հետ:

Երգ մը սիրոյ, երգ մ'աղու
Իր թեւերուն մէջ վէս վէս,
Բարձրացնէր մեր հոգին,
Ու ճախրէինք քեզի հետ:

Ու մեր կարօք այժմու
Ու մեր լացը դառնաւէս
Համբոյրի մը մէջ քերթին՝
Ա'լ մունայինք քեզի հետ:

Այս աղու պարզ հոգին անկեղծ է ու լաւատես: Ան դեռ չէ ճանչցած յունախարութեան ջլատիչ դառնութիւնը: Մոռացումի արիւնտա փուշերը դեռ չեն խայթած իր մանկունակ հոգին: Կը յուսայ ու կ'երազէ: Յոյս ու երազ իր մէջ հաւատք մըն են: Տրամարանող պաղարիւնը և աշխարհային բիրտ իրականութիւնները՝ անձանթ սուտեր են իր երազող երեւակայութեանը համար: Չէ՞ որ ան իր մատախպարին մօտն է, կը չօչափէ գայն, կ'ըմպէ անոր էութենէն ծորող գինովցնող երանութիւնը: Ուրեմն իտէալը ցնորք մը չէ՞, կը խորհի: Ու գոհ, երջանիկ, կը յուսայ, կ'երազէ, կ'երգէ. —

Դուն միշտ մմին, անմասչելի՛ ու անն'ղծ,
Արդեօք Մահուան խորհրդանի՞շն ես անմեծ.
Քու գիրքնական ճաճանչներուդ մէջ շքեղ,
Ինչո՞ւ այսպէս տառապէի խելայեղ:
Ու տղու պէս խաւարին մէջ ամայի՛
Ինչո՞ւ բռնեցքս խամսելով ես լայի:
Ա՛խ, տեսչալի քու մարմինիդ բոցազէս
Յայգասօնը ցնծերգելու համար ես
Ինչո՞ւ չունիմ ու չեմ ճանչցած ալ երբեք
Յարիի մը վայրի երզը արտաքեկ.
Ու հրայրքոս իմ կողերուս խորքը վէս
Տեսիլքներուդ ինչո՞ւ չունիմ շարքն անտես:
Որպէս զի դուն հիւանդ սէրէս օրօրուն՝
Արքեմայի, ինչո՞ւ հնդիկ խունկերուն
Հոգիս չունի թովչութիւնը ոսկեզէս,
Որ դուն անոնց տեսնունակ փառքը երգես:

Վերացումի, յափշտակութեան, զինուովեան նուպաներով տազնապող ցնորական մտազբաւումներու շրջան մը կ'ըլլան այդ երազի օրերը, ուր ամէնէն ինքնամոռաց խելայեղութիւններուն անձնատուր կ'ըլլայ Նազարեանց: Կը սիրէ, կ'երազէ ու կը բանաստեղծէ: Ալպէս ժիւոյի նկարագրած տիպարը, որ «անձառ հմայքներու կրակէն է բռնկած. — «Տարականոն տղան, անհանդարտ եւ ջղային, որուն խիզախ կամքը ո՛չ մէկ բանէ կ'ընկճի և որուն ոսկի մազերուն մէջ երազի հրգեհներու վազքը կը սեւեւի»¹: Տեսիլքը չուշանար սակայն քայքայիլ: Երազի դղեակը կը փլի, կը շոգիանայ: Պատրանքի ուրականը կը ցցւի յափշտակած երազատեսին դէմ ու իր թունուոր նիզակովը կը խոցէ փախստայ դիւթանքներ երգող ունայնապաշտ աշուղին հողին: Եւ ահա այդ հողին ա՛լ ամայացած է այն կոյս երազներէն՝ որոնց անուշ քնարերգութիւնը թրթռացուցեր էր: Յուսախարութեան մահաչուք զօղանջն է որ կը հնչէ հոն: Ոսկեհիւս վանդակէն լսւող սիրախանդ ճլլիւնը մեռելական լրջութիւնով սեւամաղձ թաղձութեան փոխւած է: Մեղամաղձութեան բանաստեղծն է ա՛լ Նազարեանց: Ա՛լ իր կոշականը չուղղւիր իրմէ դուրս երկրորդի մը, այլ իրեն, իր Եսին, որուն դառնացած մեղամաղձութիւնը կ'ողբերգէ: Նազարեանցի այդ յուզումները իրեն ներշնչած են էջեր՝ որոնցմէ արիւն ու արցունք կը կաթկթին, որովհետեւ անոնց մէջ ծրարած է իր արիւնտաղ վէրքին բովանդակ կսկիծը ու կոտտացող ցաւը. —

¹ ALBERT GIRAUD, *Horoscope*.

Այս զիշեր քեզի սեղմելու համար
Կուրծքիս վէրքերուն վրայ արիւնտ.
Աչքերուդ թոյնը քամելու համար,
Երազի ճամբէն կուգամ քեզի մօտ:

Քարէ՛ կարօտներս մօռնալու համար,
Ըտէ՛, որո՛ւ սամ այս սիրեն հիւանդոս...
Սեւ Քարթիչներուդ մենուծեան համար
Երազի ճամբէն կուգամ քեզի մօտ:

Տանջրւած աչքերս սեղմելու համար
Կապոյց կոպերուդ վրայ արցունքոս,
Սա սեւ կամուրջէն անցնելու համար՝
Երազի ճամբէն կուգամ քեզի մօտ:

Ցաւիս բաժակը կոտրելու համար
Դրանը: Եւ մին անայսկարօս,
Սիրելի մութին մէջ մեռնելու համար
Երազի ճամբէն կուգամ քեզի մօտ...:

Այս տողերը՝ խորունկ կերպով զգացած ու ապրած են: Անոնց մէջէն կ'անցնի բիրտ իրապաշտութիւնով անկեղծութեան սարսուռը: Այս քերթւածներուն ողբերգուն՝ Շէլքսբիի ջղուտ բացատրութիւնով՝ «արցունք խառնած է իր մելանին», Եւ անոնք՝ արեւստագիտութեան յաջողած են, որովհետեւ յուզումը՝ որ անոնցմէ կը ծորի՝ կը փոխանցւի ընթերցողին: Ռէմի տը Կուլմօն՝ արեւստագէտին քով այդ յաջողութեան գաղտնիքը՝ նպատակի մը արժէքին կը բարձրացնէ. «Արեւստի գործ մը գոյութեան իրաւունք ունի մի՛այն մեզի տւած իր յուզումովը: Կը բաւէ սահմանել և յատկանշել այդ յուզումին հանգամանքը. ան ընազանցութեանէն զգայականութեան կը դիմէ և պարզ գաղափարէն բնական հանոյքին»¹:

¹ RÉMY DE GOURMONT, *Le II me Livre des Masques*.

1187-781

Մինչև այս շրջանը՝ Նաղարեանց հասարակութեան կը յայտնուի իբր սիրերգակ բանաստեղծ մը, որուն զգացնոս հոգին ու յուզիչ մեղամաղձութիւնը՝ քերթողական նոր խաղի մը եզանակովը կը հնչէին։ Ան կը սկսի ուշադրութիւն հրաւիրել իր վրայ, ճանչցիլ, սիրիլ, փնտռիլ։ Գրասէրներ հաճոյքով կը յատին իր տաղերուն և գրական թերթեր կը փնտռեն զինքը։ Նաղարեանց անունը անհամար միջակութիւններու կտրուկն արհամարհելի անուն մը չի ճանչցիլ, այլ նշանակելի ստորագրութիւն մը։ Բայց աւելի ետքին վերապահած էր՝ իր ընտրու արժէքովը և գիրքովը յայտնուիլ գրականութեան մէջ։ Իր գրիչը արագ թռիչքով կը հասուննար, նոր երանգներ կ'առնէր և արեւտագիտական կատարելութիւններու կը դիմէր։ Չի կասիր երգելէ, անոր համար որ իր քնարին ոգին կաղմոզ երազը ջանջախաւած է։ Զգացող, յուզող միտքը՝ չի կրնար թրթռալէ արգիլիլ։ Ծշմարիտ բանաստեղծին հոգին՝ յաւերժական փոթորիկներու փրփուրներէն է շինուած։ Այդ հոգիին ալեկոծութիւնը մահւան հետ միայն կը կասի։ Սուտ երգերու նւագածու շահադէտ կեղծարարներն են որ՝ շուտով դասալիք կ'ըլլան։ Այն վարձկան աշուղներն են անոնք՝ որոնց լեզուն ու լարը՝ տրւած նւէրին չափով պերճախօս կ'ըլլան, ազբիւրը գամքածին պէս լռելու համար։ Նաղարեանց երգի այդ փերեզակներէն չէ՝։ Իր երգը սրտարուխ է և անդիմադրելի։ Վա՛յ իրեն, եթէ որ մը հերքէ այս վճիռը։ Ան կ'երգէ ու կը ճչէ, ի՛նչ խնթեցնող ցնցումներ որ կրէ իր հոգին։ Այդ անտեղիտալի պէտքէն մղուած չէ՞ որ՝ իր երազին փլուզումէն հետքն ալ կ'երգէ, այս անգամ աւելի՛ բուռն

աղաղակներով, Ռէթթէին պէս, որ կը հեկեկայ։ —

*J'ai trop joui, j'ai trop souffert,
Je n'ai plus souci de grand chose —
Laissez-moi rêver à des vers
En regardant mourir les roses. ¹*

Պատըլէօի գառանցած դաժան «անդարմանելի»ն է դարձած ան, որ արեւստի թոյնէն հիւանդացած, «իր անիծւած ականներովը կը կրծէ» ² իր երազները։ Սիրտէն զարնւած վիրաւոր եղնիկը՝ հիմա աւելի՛ ազիողորմ և աւելի՛ յորդազեղ կը պոռթկայ իր հոգին լացնող ցաւին աղաղակը և բողոքի ծառացումով երկինքին դէմ ցցած՝ սարերուն ու ձորերուն կը կանչէ իր տէրու, կը մայէ իր վէրքը։ Այդ կսկիծով՝ Նաղարեանց կը հնչեցնէ սքանչելի ողբ մը՝ ուր եթէ արեւստի պղտիկ թերիներ կը սպրդին, սակայն զգացում և յուզում գրաւիչ գեղեցկութեան մը կը համնին։ —

Կեանքի լացող պատկերներուն նայելն
Ելայ երկար գառիվերը ցաւերուս.
Ճամբան իյնող կարօքներուս ալ անյոյս
Գերեզմանը հոգիս մէջ պեղելն...

Դուն չի ծանցար այդ գառիվերը դաժան,
Ուր իմ Սուգիս եղբեանին գալիասուեր,
Իտեական իր քաղցրութեան կը կանչէր
Մերժուածներուն չարչարացնո՛ւր, մուծ հոգին.

Մեծնական գիշերներուս ախտագին
Դուն չի ծանցար կայծաւօճը բսպիտակ,
Ուր խենթեցած կոյսեր եկան շարունակ
Համբուրելու մուծ կիրքերուս հայելին.

¹ ADOLPHE RETTÉ, Notes d'un Convalescent.

² CHARLES BAUDELAIRE, Fleurs du Mal.

Հին օրերու կարաւանն ինչ քրմական...
 Ուր ամէն դէմք պաշտամունքիս մէջ լուին,
 Շրջանակուած, մղձաւանջի պէս խորին
 Իրենց փառքին հետ երգիլով հեռացան:

Այս բորբոքուն յուզումը՝ հազիւ կը մեղմւի, պարմանուհիի մը իր մօտը ներկայութենէն, որուն հետ կը կապւի սիրտի մտերիմ կապերով և որ իրեն կու տայ առարկայական սէրէն ծնող լուծի կաշկանջ դումին ջլատիչ դառնութեան գաղափարը: Այդ նոր վիճակը, թէև իր փնտուած մտերիմ հոգիին, ճաշակովը ղինքը յագեցնող, բայց կը ստեղծէ հոգեկան թռիչքներու կաշկանջումի մթնոլորտ մը, ուր տանջիլ միայն կրնար նազարեանց: Այդ մտերմութեան սկզբնաւորութիւնը և շարունակութիւնը՝ իրեն ներշնչած են տաղեր, որոնք նպաստ մը չեն բերեր իր բանաստեղծական գործին: Անոնք անարիւն գրականութեան մը յայտնի դրոշմը կը կրեն: Սէրի գեանաքարչ յղփացումէն ուժարեկուած երգիչին խեղդուկ շունչովը պղծւած է անոնց, ոգին: Անոնց մէջ իբր մասնաւորապէս յաջողւած կրնայ յիշիլ միայն «Սիկառ»ը քերթւածը, որ ներշնչւած է մեղաւոր գիշերներ ցայգալուսող յուզիչ պահէ մը:—

Սենեակն է լուս, ու կիսալոյս, բուրումնաւէս,
 Անկիւնի մը խորը սիւվան մը սնդուսի,
 Որուն ոսկի ծալքերուն վրայ, թոյլ, արեւի
 Կոյս իրանից պչոտ հեշտանքը կը հոսի:

Սիրախտաւոր ու սեւածիր աչքերը փակ
 Թարթիչներուդ քակ կը դողան լուս հեշտանքով,
 Ձրփակիդ այ բաց, անգաղճնասկի քողերու քակ
 Ձգայսխար արեցունքանըդ մէջ զինով:

Ու սիկառիդ այրող կուրծքին վրայ հրակէզ
 Բու մոմեղէն մասնեւուզ մէջ անփուծօրէն
 Սրտիդ բոլոր ծանծրոյթներուն դէզը կ'այրես:

Ու հոգիս ալ մասնեւուզ մէջ կ'այրի այդպէս,
 — Ու չար աղջիկ, դուն կ'արքենաս իր մուխերէն
 ձիշգ այդ նիհար ու պրկուած սիկառին պէս:

Տեւական մտաւորութեան մը մէջ Կին էակին հետ սկզբնական խանդի ուժգնութիւնով շփումը՝ Նազարեանցին փնասած է, բանաստեղծական աւիւնի շիջումին տեսակէտէն: Իր դիւրայոյզ ու թուշտուն հոգին՝ կապկպւած է ռամիկ մտահոգութիւններէ: Բարեբաղդաբար, այդ ուտոտուն հոգին, որ չէր կրնար բանուած մնալ միօրինակ կապանքներու մէջ, ազատագրւած է զինքը գերիշխող լուծէն, սիրային նոր թափառայածումներու անձնատուր ըլլալով:

Եւ Նազարեանց, իր կեանքի էն խոռովուն այս շրջանին, կ'ընդհարի նոր Տիւլիսէի մը, Լէյլա, որուն տարփողանքին վերապահւած էին իր քնարին էն ուժեղ հնչիւնները: Լէյլան միսթիք խորհուրդի մը մոզականութիւնովը կ'իշխէ իր մեղքին ու երեւակայութեանը վրայ: Անոր պատկերէն մտազրաւած՝ սաւառնաթիւ յափշտակութիւններու կը վերանայ, վայրագ տաղ մը ցնծերգելով: Քնքուչ երազը ալ մոլեգնութեան ու կիրքի փոխւած է իր քով: Կին մը, սիրուհի մը չէ՛ ան իրեն, այլ հրայրք մը, որուն բոցեղէն հրգեհուտին մէջ կը ձենձերի ու կը մխայ: Իր երգած խտալեան երազներու անկողիներուն մէջ ճաշակւած առարկայական սէրէն ետքը, հեշտախտային սև գիշերներու յափրանքովը զգաստացած, հիմա Իտէալ Սէրին է յառած իր երեւակայութիւնը: Մարմնեղէն ցանկու-

Թիւններէ կրքոտած յայրատ սէր մը չէ՛ ալ իրը՝ այլ Պօտըլէոի քնարերգած գաղափարային սէրը, ուղղւած Իտէալ-Կինոջ, որ բանաստեղծին երեւակայութեանը մէջ միայն կ'ապրի և որ ուրակերպւած է անոր երազներուն մետաքսառէջ սուերագիծերովը: Անա՛ թէ ի՛նչպէս Կօթիէ կը պատկերացնէ Պօտըլէոի այդ սէրը. «Պօտըլէոի բանաստեղծութիւններուն խորը՝ կինոջ շատ մը դէմքեր կը նշմարւին, ոմանք քողարկւած, ուրիշներ կիսամերկ, բայց առանց որ կարելի ըլլայ անոնց անուն մը տալ: Անոնք աւելի տիպարներ են, քան անձեր: Անոնք կը ներկայացնեն Յալիսենակաւ Կինը. և սէրը՝ զոր բանաստեղծը կը յայտնէ անոնց համար՝ սերն է և ո՛չ թէ սեր մը, որովհետև իր տեսութեանը (Théorie) մէջ չէր ընդուներ անհատական կիրքը, զայն շա՛տ կոշտ, շա՛տ ռամիկ և շա՛տ վայրագ գտնելով»¹: Եւ աս՛ իտէալապաշտութիւնն է՝ որուն պէտք ունին բոլոր միսթիք հոգիները: Իտէալապաշտութիւնը՝ միտքերու կը ներկայանայ զանազան խորհրդանշաններով: Բանաստեղծին իտէալապաշտութիւնը՝ կինը կը ստեղծէ: Յեղափոխականը՝ Հերոս դառնալու մտասեւեռումը ունի: Հաւատացեալը՝ Ասուածը կը քանդակէ իր հոգիին մէջ: Գիտունը՝ անձանօթ ուժերու Գաղտնիքէն է գրաւած: Եւս՝ Գիտութեան Ծառին մարմնացուցած Գաղտնիքին՝ արգիլւած խնձորին՝ ճաշակէն կը խելայեղի: Իտէալապաշտութիւնը՝ հնչուքն է չունեցւած տենչալիին՝ որ շարունակ խոյս կու տայ մարդէն: «Իտէալապաշտութիւնը, կ'ըսէ Պարնէթիէ, համոզումն է թէ, եթէ գիտութիւնը կամ իրերու ծանօթութիւնը, փորձառական»

¹ THEOPHILE GAUTIER.— Charles Baudelaire.

ծանօթութիւնը, բանաւոր ծանօթութիւնը «միտքին գործունէութիւններ»էն մէկն է, ան ոչ միակն է, ո՛չ ալ թերեւս ամէնէն կարեւորը: Աշխարհի մէջ կան շատ մը բաներ, զորս մեր զգայարանքները — հրաշալի գործիքներ, հակառակը չեմ սիւղեր, բայց նաև շատ սանձմանափակ գործիքներ — չեն կրնար ընդգդալ կամ անոնց տիրանալ: Եւ իտէալապաշտութիւնը, վերջապէս, համոզումն է, ներքին համոզումն է, անխորտակելի հաւատքն է իմ՝ քօզէն անգին, այն տեսարանէն անդին, ուր պատմութեան տուամը և ընտելեան պատկերը կը թատերախաղացուի, անտեսանելի պատճառ մը, խորհրդաւոր հեղինակ մը կը պահուրի, — *Deus Absconditus*, — որ կանխասանձմանած է շարունակականութիւնը և իրադարձութիւնները»¹:

Այս հայեցողութեան մէջ, Շէքսպիրը կանխէ Պարնէթիէու, իր խորհրդախոյզ իմացականութենէն բոցանշուլած յայտնատեսութիւնով մը. —

*There are more things in heaven and earth,
Than are dreamt of in your philosophy*²

Այդ անդենական անձանօթներուն մէկ գաղափարային ճաճանչն է՝ բանաստեղծին համար՝ կինը՝ իր մտապատկերային տեսլերեսոյթին մէջ: Այն ատեն, ասուած մըն ալ ան չէ՛՝ բանաստեղծին աչքին:

Երբ բանաստեղծը կ'ուխտանու իր ի գինքը գերող այդ ասուածային եթերահիւս բազինին և կը ներանձնանայ իր հոգեկան աշխարհին դղեակին մէջ, անոր միտքը, երեսակայութիւնը, ներշնչումները, կը վերանան աշխարհիկ ռափկութիւններէ, միսթ

¹ Ferdinand Brunetière, *La Renaissance de l'Idéalisme*.

² Shakespeare, *Hamlet*.

վայելքին անստնական տուփանքէն և փր գրիչը կ'առնէ դէպի վսեմը ճախրող թռիչքներ: Եղիա ալ, իր բովանդակ կեանքին մէջ, ա՛յդ Սէրը, Խտէալ-կինն է որ երգած է, անո՛ր փանթիւնն է որ հնչեցուցած է իր քնարերգութեանը բոլոր իզանակներուն մէջ, մինչև անգամ է՛ն անարկայական սէրերու իր շրջանը սպրած օրերուն: Օր. Սրբուհիի հետ իր սիրտքանական թղթակցութիւններուն ամբողջ շարքին մէջ, ա՛յդ ոգին է որ կ'իշխէ, ա՛յդ երազէն է որ յափշտակւած է Եղիա:

Եւ Նաղարեանց, Եղիաի անհուն սյաշտող մը, անկէ խորապէս տպաւորւած, չէր կրնար չտիրապետիլ Եղիաի իտէացուցած Սէրին գաղափարէն, մանաւանդ իր շափաղանց տպաւորւող և ազդուող խառնւածքովը: Այդ տպաւորութիւնը անզգաւապէս պատւաստւած ու տիրած է իր միտքին, Կին էակին հետ շփումի պատահարէ մը օր մը բոցավառելու համար, ինչպէս եղած է.—

- Եկո՛ւր, եկո՛ւր, կր կանչէ դիս ես ալ քեզ պէս
- Յուզարին եմ հին գարուններու սև Պափօրին,
- Քու վերջացող Աշունիդ երգն եմ ես վերջին.
- Կուրապի՛ երգը՝ չի հասկցուած, ծանր ու խորին.
- Բեռեկարւած, նիհար սրինգն եմ ես Յալին.
- Եունչդ է թեթև, շրթունքներուդ լուծն է քարի,
- Թող շրթներուդ խունկն ու հայուէն մէջէս անցնի.
- Արցունքներուդ լիճերուն քով ես մենադէմ
- Քու անոթիկ երազներուդ Մոխրացանն եմ.
- Քու նահանջիդ աւեր կամուրջն եմ ես վերջին,
- Ուրկէ խաբուած քայլերդ շուտով պիտի փախչին.
- Մուգիդ ծովին մէջ կո՛յս կղզին եմ ես գաղտնի
- Ուր պիտ' իջնես քու անրնսել ս, ց Պուչունի
- Անմահ ծանծրոյթդ արեւուն քակ քնացնելու.
- Գողգոթայիդ քարէ սնարն եմ ես վերջին
- Վերջին թննն եմ քու քանջանքիդ կարմիր Թաչին:

Ուրիշ էջ մը.—

Կարօններուս եղեմն եղար դուն վերջին,
Սեւագոնս կին, երագի գոյն հոգիով,
Ու ներեցիր որ քու սիրտք տրամախոյզ
Մօտեցնեմ շրթունքներուս լեզիին:

Ներև' որ քու սիրող կապոյտ հոգիէդ
Իմ չարաշուք սև կմախքս անցուցի,
Ու քու ճերմակ գիշերներուդ մէջ անհետ
Սև երգերուս չար սպասուարը լացի:

Եւ քառեակի մը մէջ.—

Երթա՛նք, Լէյլա՛, մեր հիսամափ հոգիին
Վերջին անէ՛ծքն մենք միասին կարգալու .
Այս յուսահա՛ս իրիկունին մէջ՝ խորին
Վերջին սիրոյ կարապներն ենք մենք երկու . . .

Այս գերզգայուն յուզումնականութիւնով բաբախող սէրը՝ չի կրնար կառչած մնալ երազի մէկ ոտի մը: Հոն թրթռացող լարը՝ կ'ալեկոծի ուրի՛շ զգայութիւններէ, ուրի՛շ սարսուռներէ, որոնք ամէն կողմէ կը բռնկին շարունակ բանաստեղծին հոգեկան աշխարհին մէջ:

Անոնք կ'առջնատեն, կը խոցոտեն, կը ծակծկեն քերթողին հողին, որ իր վրայ յարձակող զգայութիւններուն ամէ՛ն մէկ վանկէն, ամէ՛ն մէկ կրծստումնէն կը ճւայ, իր սուր ցաւերէն նոր երգեր շինելով: Ու իր քնարը կը սկսի բազմաձայն լարերու վրայ հնչեցուած գեղտնեքով ճօխանալ, նոր ձայներով գունագեղուիլ: Սէրի սաղմոսերգութիւններու քուրմը կը փոխէ իր գիրքը: Ան կը փրփրի ուրի՛շ վերացումներու յուզումէն: Ա՛լ իր խօսքը մէկ ասուածի մը չուզուիր: Այդ խոսովքներէն հալածական պահերուն է որ Անհունին գաղափարին կը կառչի: Ու անոր հեշտախտէն բռնւած, ծովին դէմ լեզու

կ'ելլէ, որովհետեւ ան յախտենտականին խարկանքը կու ապ իրեն: Խորունկ սէրով մը կը զրսուի անկէ, գոչելով.—

Ծո՛վ, հեռաւո՛ր ծով, ի՛մ մէջ կը փրփրիս
Ու Թորերուս մէջ կ'աճի շունչդ անհուն,
Քու ծփանքներուդ անվերջ, անկայուն
Օրօրը մահուան քունով լացուց զիս:

Յուսահասութեան գայլերը կ'ոռնան,
Քու սեւ ջուրերուդ անդունդին վրայ
Ասե՛լ ստվեցուր ինձ կեանքը միայն,
Որ հողագունդին կտուցած՝ կը սողա՛յ:

Ծո՛վ, անկարեկիր ծով, կը սիրե՛մ բեզի,
Քեզ կը տառապիմ անձամբոյ՞ սիրով:
Ու քու անայայլ գեղեցկութեանդ քով
Արկածախնդիր արիւնքս կ'աճի:

Լայն, անհորիզան երազդդ վայրի
Վազցո՛ւր տխուրութեանս չո՛ր ցամաքներէն,
Ու բաղդահպած սրտիս խաւերէն
Քու վսանգաւոր սէրդը թո՛ղ յարդի:

Ո՛վ անմխիթար, ուխտաւոր ճամբայ,
Ասեղածորան երկինքներու լուռ
Խաղաղութիւնը՝ քու լուսափրփուր
Կուրծքիդ վրայ է, որ կը խնդկնա՛յ...

Ուխտաւո՛ր ճամբայ ուր փոթորիկներու
Ասելութիւնը կը շրջի գլխով,
Եւ ուր աստղերու, խելայեղանքով,
Երակներն կ'իջնեն արի՛ւն յորդելու...

Տո՛ւր ախիքներուդ խռովքը անվերջ,
Ու յախտենտական գոյնը՞ հողիս,
Զամծրոյթդ այ դաժան որով կը պառկիս
Վերջապայներու մոխրակոյսին մեջ...

Իր երազատեսի աչքերուն՝ ծովը մագական
տեսիլքներ կ'ուրուսողատկերէ.—

Ու ջրանոյշներ կը պարեն կարծես
Մայրամուտի նուրբ շողերուն ներքեւ,
Ցնորատեսի խոկումներուս պէս
Դարձդարձիկ ու խոլ շրջանով Թեթեւ:

Աշունի՛ ծովեր, աշունի ծովեր,
Ինչո՞ւ կը դողար այսպէս հեշտագին,
Անգութ Պայրնի ուրուն մշտերեր
Զեր մութ երա՞զը կ'այցելէ կրկին...

Նապարեանց արտաքին տշխարհի նկարչութեան
իր փորձերուն մէջ՝ ճիւղը կը դնէ կեանքի արտա-
յայտութիւնները ներկայացնելու իր բոլոր յայտա-
կերպումներով (manifestation) և իր բոլոր հնարա-
ւոր extériorisationներով: Իր երանգապնակը ունի
բոլոր գոյները: Հոն են յուսահատութեան սևը,
խելայեղ խանդավառութիւններու բոցիզէն կար-
միրը, երազներու թախանցիկ կապոյտը, խելագա-
րութիւններու խողտիչ դեղինը, մելամաղձութեան
թունաւոր կանանչը, իրենց թանձր ու դալուկ
երանգներով: Իր մղձաւանջներուն խորհրդապաշտ
évocationներովը հիւսած բոցանշոյլ fantasmagorie
մըն է «Սպիտակ Մահը».—

Ուշ, այս գիշեր սիրս անուն
Կեանքէն զարնուած փրաւոր,
ձերմակ լուսինն ծիւններուն
Մէջ սառեցա՛ւ մենաւոր:

Իր տրտման սպիտակ
Ծիրկաթինը լուսառէջ,
Վրան հիւսեց իր պատանք,
Հեծկլացող լուսնին մէջ:

Անկարելի ձեռք մ'անես
Ասողի թափեց իր վրան,
Արքայական ծաղկանց պէս,
Ոսկեհիւս ու սօնական:

Լուսնային սիրօրս հիմա
— Ոսկի բեկոր սառոյցի —
Ինքն իր վրայ կը դառնայ
Անհունին մէջը վայրի...

Իր *visionnaire* բանաստեղծի իրիկունները «ոսկի
«իճեր» են, ուր

. . . վերջապոյսները կ'արիւնին:

«Արիւնի Քերթնում»-ին մէջ դաժանօրէն ահաւոր
հոգիի մը ընկճող մահատիպ պատկերն է որ կը գծէ.—

Հոգիս ջարդի իրիկուն մըն է դաժան
Ուր արիւնը քրքջալով կը հոսի . . .
Քերթնոցի սիւսս կախադանուած է խաչին,
Հեռացի՛ր.

Աչքերս սառած եւ արցունքներս արիւն են,
Հեռացի՛ր, քո՛յր, հեռացի՛ր:

Բանաստեղծը ամէն ձեւի ու ձայնի մէջ խոր-
հուրդներ կ'ընդունարէ: Կը կարծէ կարգալ նւագ-
ներու հոգին: Կիթառներու սիրերդին մէջ՝ կը լսէ
անտալու զեան սիրախառուոր գիշերներու մէջ սիրա-
հարներու հեծկտացած ցայգերգները. սրինգներուն
մէջ՝ չհասկցւած հոգիներուն հեկեկանքը. ջութակ-
ներու հառաչին մէջ՝ մեռելներու արտունջը.—

Կիթառները կը սիրերգեն անխռով,
Իրենց ծայրը երազային ու աղու
Սպանիական հեշտախառուոր գիշերով՝
Սիրահարին սէրէնասն է խնդրարհու,
Վոժկոժուովն մէջ իր սարփոս ու զինով:

Սրինգները կը հե՛կլիսան ցաւերնին:
Իրենց երգը անբջարհիւ վանկերով,
Ձր հասկցուած ու մենաւոր հոգիին
Պաղատագին արժագանգն է սիրաթով,
Որ կը թռի իրենց կուրծքէն սրտագին:

Մանսօյններն կը ցնծերգեն նրբածայն,
Իրենց երգը պարիկներու հոգիին
Ճառագայթող խօյ ցնծումն է մոգական՝
Երբ հմայքով շնչհաս, շնչհաս կը թափին,
Ոսկեծիծա՛ղ. անհո՛գ կենանրի դառնութեան:

Ջութակները կը հառաչեն սուգերնին,
Իրենց երգը հողերուն քակ մոռցուած
Հոգիներու լուռ սրտունջն է ցայգային .
Իրենց երգը արտասու քն է քա՛ր ու թաց,
Ծառերուն մէջ մնջող սի՛ւքը աշային:

Հակադարձ տեսլախաբուծիւնը Ռընէ Կիլի, որ
բառերուն և տառերուն մէջ դո՛ւննր ու ձայննր զգալ
կը կարծէ:

Ու նւագի մըն ալ կը չըջախոխի բանաստեղծին
հոգին. մի՛ դպիր անոր.—

Անոր մենիկ Ջելերուն վրայ ո՛չ մկ ձեռք
Թող չի փորձէ երգը Սիրոյ ու Կեանքին:

Բայց խարկանքի ու տեսլքներու իր պահե-
րուն, որոնք Մահւան ու Անհունին ճամբաները կը
տանին զինքը, իր ուրային էութիւնը յանկարծ
կ'ընդհարի եղերական ճակատագիրներու տապա-
նաքարին. —

. . . Ուր կղէպուստան ու Պուսսան
Շէն ու խերսու կը կանչեն զիս,
ձամբէն սիւրջ ու մահուան:

Այս փորձութիւններու ճգնաժամներուն է որ՝
կը ճգնի հեռանալ երկրային նենգութիւններու

քառուէն, խիղախ թռիչքով մը խոյանալու համար
դէպի աստղադարդ անհունին զեղեցկութիւնները,
հոն սթափելով իր հունաւոր երազին ճանաչողու-
թենէն.—

Յուրբիս ցերմակ նմոյքը նսած,
Կանցիմ լոյսի պէս թեթեւ օրնմաց,
Գիշերներուն խամ յացասաններէն,
Հովերուն պէս մերի, հերարձակ հիսկէն,
Ամպերն են թեւերս ու ծիրկածինին
Ոսկեհուռ ցանցերն ծփուն անկողին.
Աստղերուն անդ՛որ անսառնելուն խոր
ես հետակորոյս այլ խայսացնոր...
Ապրիլիցե՛ք զիս, կիսաս մշուշներ
Ձեր կռազասին ծայրէն եմ կախուեր,
Ձեր մէջ կը հանգչի սկիզբն իմ հոգոյս...
Թո՛ղ հայի յայուածքս կարկամ ու անոյս
Ձեր մերկածուփ քղամիթին խոր՝
Ուր կարդամ վախճանս անդենանգոր... .

Եթէրի կրպոյտին մէջ մրմնջելէ ետքը յանդուգն
խոկումներու այս քերթւածը, որ Նազարեանցի
գեղեցիկագոյն էջերէն մէկը կը կազմէ, անարձա-
գանգ պարասէն հմայաթափ բանաստեղծը նորէն
կ'ընկուզի իր մուսլ ներանձնացումին խորը.—

Խունկէ, սէրէ, նիրվանայի, դիւծաշէն
Սէրդ աշխարհն է ուր ես կ'ապրիմ անխռով.
Ուր երջանիկ երգի մը հին յանկեզով
Կը հեռանամ ապրելու մտք տաղտուկէն

Այդ ներանձնացումը՝ Լենթական կը վերացնէ,
արբեցութիւններովը այն գերագոյն վայելքին՝ զոր
Վիլիէ-ար-Լիլ Ատան կը խոստանայ «բոլոր անոնց՝
որոնք արժանի են անոր»: Այդ ինքնակամ ներանձ-
նացումի ծաղիկներուն համար է որ՝ Միւսէ
կ'ողբխօսէ.—

Է՛ն յուսահաս երգերը է՛ն գեղեցիկներն են.
Ու ես անմահ երգեր գիտիմ, որոնք զուս հեծկէսանքներն են:

Այդ ներանձնացումը ներշնչարանը և ստեղծիչն
է մեծ կրագներու: Այդ ներանձնացումի պահերուն
մէջ է որ՝ Ալֆրէնտ ար Վինէի երազեց ըլլալ սև
Ռաֆայէլ մը, Լամառթին իր Մուսային արցունք-
ներէն երբեք հանեց, Վէռլէն ապսէնթի կանանչէն
վառեց յիմար իմաստութեան կայծերը և մեր
տարարազդ Եղիան՝ իր «Սօսք ընդ Աստուծոյ»ն
որոտաց:

Մեծ խորհուրդներու երկունքին այդ միսթիք
պահերուն է որ՝ բանաստեղծին ջանը իր իմացա-
կանութեան հրթիռներէն կայծ կ'առնէ և կը
բոցավառի:

Եւ երբ՝

Մեսաքսանէջ կ'իջնէ բողը երազին

Ան՝ իր փղտկրէ տշտարակին կատարը ցցւած՝
կը նայի Կեանքին վրայ, մարդարէի ոգիով և մոգի
աչքերով:

Այս թափառումները՝ բանաստեղծին յուզումնե-
րու աշխարհին մէջ՝ բաւական են ցոյացնելու անոր
հոգին, իր բոլոր խաւերովը և երանգներովը: Մինչև
հոս եղած վերլուծումները՝ բանաստեղծին գործին
զգացողական կողմին պատկերն էին: Կայ՛նաև քննե-
լի գիտական կողմը: Նազարեանցի իր քերթողական
գործին մէջ չունի տիրական որոշ իմաստասիրութիւն
մը, մեթոսի հպատակող աշխարհաճայնցողութիւն մը,
ինչպէս գործը եւրոպացի բանաստեղծներէ ոմանց:
Այս թերին՝ դատապարտութիւն մը չէ՝ անպատճառ,
բանաստեղծի մը համար: Բանաստեղծը Կեանքի
երգիչ մըն է: Ատ՛որ համար՝ փոփոխականութիւնը
անոր հոգիին՝ ինչպէս ծովը, ինչպէս բնութիւնը:
«Երբ մարդ կեանքը արւեստագէտի աչքով դիտէ,

կ'ըսէ Օսքար Ուայլս, իր ուղեղը սիրտ մը կը դառնայ»¹։ Բանաստեղծը գիտուն մը չէ՛, որ կոչւած ըլլայ իր յղացումները ճկելու տիեզերական օրէնքներու կարգաւոր անխախտ անդեղլի չափին ու կշիռին, կամ իրերու և երեւոյթներու պատճառներուն ու արդիւնքներուն կշռուոր չափական կարգ-կանոնին։ Բանաստեղծը մարգարէ մըն է, տեսանող մը, որ անկապ ու անյօդ կը պատգամախօսէ ի՛նչ կլեւէջներ որ անցնին։ Իր հոգիէն, անդրադառնալով և փոխանցելով իրեն՝ տիեզերական զգայութիւններու, բնազդներու և կիրքերու աշխարհէն, բնութեանկան վիճակներու հասկացողութեան իր յայտնատեսութենէն, Բանաստեղծին մեծութիւնը կախում ունի անկէ՛, որ իր զգայարանքները կարենան զգայնօրէն մաքնիսանալ իր էութիւնը շրջապատող տիեզերական բներեւոյթներու տարերային հոսանումներէն, զանոնք կարենալով հաւատարմօրէն թրթռացնել ու թարգմանել՝ արտաքին աշխարհի լեզուովը։ Ո՛րչափ այդ զգայութիւնը զօրաւոր ըլլայ բանաստեղծին մէջ, այնչափ անոր հոգիին խօսքը սիրելի պիտի ըլլայ մարդերու, որոնք սիրակաթ փարումով դարաւորապէս պիտի ուկնդրեն իրենց տկանջին պատգամաւած մրմունջը, անոր մէջ գտնելով չե՛ղա մը՝ որ իրենց հոգիէն է թուած, ձայն մը՝ որ իրենց զգայումներուն անորոժելի է²։ Եւ հանձարը՝ իմացական կարողութիւններու վերջնական ջղայնականութեան անդուլը

¹ OSCAR WILDE, *Intentions*.

² Անտուոյ Ֆրանս կ'ըսէ. «Բանաստեղծը ո՛չ Թէ իր՝ այլ մեր մտածումներն է որ կը հնչեցնէ մեր ներքը. Ազուր բանաստեղծութիւն մը՝ մեր հնչեղ ներդրողներուն վրայ պարտացած ճգնաժամ մը կը նմանի» Anatole France, *La Vie Littéraire*

ցնցուող զերգգայութեան հասած վիճակն է մարդուն քով։ Հանձարները խենթեր եղած չե՛ն միշտ, անոր համար որ մարդկային զգայութիւններու այդ գերազգրուած ջղայնացումէն քիչեր կ'ախտաւորւին։ Ե՛ւ յարկի մը, Տանթէ մը, Կլօթէ մը, Հիւկօ մը, այդ հանձարով է որ կ'ապրին՝ մարդկութեան մէջ և չեն մեռնիր։ Անոնց մէջ թրթռացած է տիեզերական Բանին սարսուռը, իր բոլոր պիքներուն ծփանքներովը։ Մարդկային տիեզերական իմաստութեան մաքնիսական հոսանումը՝ շրջան ըրած է անոնց զգայարանքներուն ամէ՛ն մասնիկներուն ու բջիջներուն մէջ և բուռն ցնցումներով ելեքորականացուցած և բունկցուցած է անոնց իմացականութեան ջա՛նը՝ ուրկէ բոցավայթ քած է հանձարին կայծը, իսուար քատոր լուսաւորելով։

Նազարեանցի ներքնաշխարհի մէջ՝ այդ կայծէն կայ ցոլք մը, որ ազօտ բոցով կը պլլլայ ու կը նշուլէ։ Իր տաղերուն ամբողջութեանը ձեւացուցած քառսին խորը թափանցելով է որ՝ նշմարելի կը դառնայ այդ ցոլքը, որովհետեւ Նազարեանցի բարբառը տկարացած է խօսիլ իր գուսաներգութեան քարոզը այն ուժգնութիւնով՝ որով զգացած է։ Նազարեանց յայտնապէս տկար արտայայտող մը եղած է միշտ, քան որչափ զգացող։ Իր արեւտը դաւաճանած է իրեն։ Անոր համար այն գալարուն ճիգերը՝ որոնք աննշմար չեն մնար, աւելի փայլուն ըսելու, վսեմի մօտենալու իր նկրտումներուն մէջ։ Արդէն, իր սկզբնաւորութեանը մէջ, կ'թոտ արեւտով մըն է որ օտք ելած է Նազարեանց։ Գրիչ շարժելու համար անհրաժեշտ պայման եղող ընթերցումներով հմտացած և կազմած չէ՛ որ ասպարէզ եկած է ան, այլ զգալով։ Ես կը

յիշեմ որ, զբաժ առնն այն նախափորձերը, որոնց մէկ քանին հրատարակուած են, Նազարեանց հիմնապէս չէր ճանչցած հայ բառաստեղծներէն ո՛չ մէկը, ո՛չ ալ եւրոպականներ: Աամէնի պէս, որուն սիրող մըն է, «պէտք ունեցաւ ընտելանալու ժամանակակից գրականութեան, զոր կ'սնդիասու-նար: Իր առաջին ռոտանտորները պարզ փորձեր էին: Իր գրողէպի դերին պատրաստող Աամէնի օրինակը՝ կրնայ խորհրդածել տալ այն դեռահաս պատանիները՝ որոնք շափազանց փութկոտ են հրատարակելու իրենց շարադրութիւնները: Անոնք կը շրտարակեն ռոտանտորներ՝ որոնք ուրի: բան չեն, բայց եթէ ընդօրինակութիւններ՝ օրւան նորութիւնը եզող բանաստեղծէն, վէպեր՝ ուր անհատական տաղանդին սեղ գրչտխաղութիւնը կը սիրէ»¹: Որչա՛փ այս դիտողութիւնները գլխուն կը զարնեն մեր այն անտաղանդ ինքնակոչներուն, որոնք խղճալի հետեւակութիւններով երկնւած վիժած ոչնչութիւններ հրատարակելու հիւանդու-թեանէն են բռնւած: Սիամանթոն և Վարուժանը կապկող ի՛նչ մնջկատակներ բուսան, որոնք դիւ-ցազներգակ բանաստեղծութեան միմոտութիւններու եղերա-դաւեչտական բարկինդան մը տանախմբեցին, անմիա հտպիտութիւններու խելայեղ կաքաւումներով ցնծիրգւած պարահանդէսի մը մէջ: Նազարեանց նախընթաց մը չի կապկեր: Նազարեանց ինքն իր ճամբան ունի, զոր նոր կը ստեղծէ: Սկիզբէն, ինչպէս մինչև հիմա, բռնի ճիգը չէ՛ որ աղբւած է իր վրայ, այլ բանաստեղծի բնազդը: Առաջին օրերէն իսկ, իր զգայնութիւնն էր որ զինքը լեզու կը հանէր: Ներքին բնածին դրողմ

¹ JEAN DE GOURMONT, Mercure de France.

մը՝ զինքը կը մղէր գիրի առնելու՝ ի՛նչ որ կը զգար: Բանաստեղծի առաջին զարթնումն էր աղ-իր մէջ: Ետքէն, ընթերցումի սկստը կը սկսի լեցել արագ զարգացումով մը: Նազարեանցի մոլուցք մը կըլլայ նետելի ձեռքը անցած ամէն գրւածքի վրայ, հայ թէ օտար: Կը կարգայ ամէն բան, խառնիխուռն, ներսէն-դուրսէն: Բայց ատոնք մոլուած էին իր միտքը շինելու: Իր արտադրու-թիւնները արագ կատարելագործութիւններ կը զգենուն: Արտայայտելու տկարութիւնը կը դար-մանւի մատով: Իր յաջորդական զրւածքներուն մէջ՝ որոշապէս զգալի է իր ընթերցումներէն ազդուած կատարելագործութեան և նրբացումին դրոշմը: Արեւստի ճանաչողութեան, ճաշակի նրբա-ցումին, ոճի ու լեզւի կատարելագործութեան մշակումը՝ իր քով վերջնական ձեւին չէ հասած, — արդէն կրնայ սահման դրել արեւստի նարա-ւորութիւններուն, — բայց եւրոպական շնորհի եղբրուն մոտեցած է: Իր կազմուած արեւսագե՛տ՝ Նազարեանց դեռ մեծ նշանակութիւնով մը չի յայտն իր. բայց իբր խառնուած՝ բացաւիկ արժէք ունի: Ահա՛ թէ ի՛նչ մեկնակէտէ առաջ-նորուած՝ իր վրայ կը ծանրանստ գնահատումի շափով մը՝ զոր պէտք չէ շատ տեսնեն մակերե-ւութային դատողներ, զլանալու համար իրեն այն կարեւորութիւնը՝ որուն ես արժանի կը նկատեմ զինքը: Իր շրջանի բանաստեղծներուն մէջ այս երիտասարդը մամաւոր խմոր մը կը ներկայացնէ: Ջգալու և արտայայտելու առանձնայատուկ կերպ մը ունի, որ անջատ տեղ մը կու տայ իրեն մեր քերթողական գրականութեան մէջ: Թէև իր գրա-գիտութիւնը զերծ չէ գեղեցկագիտական մեղան-

չումներէ, բայց իր ոճին մէջ կայ փայլուն սրտա-
 յայտելու խնամքը, բացատրութեան նոր գիւտե-
 րով: Յայտնի հոգածութիւնը ունի ոճի գեղեցկու-
 թեան, զգալով անոր վերապահւած «գորութիւնը»
 Հիւկօ մեծ հաւատք ունի ոճի արժէքին վրայ.
 «Ապագան ոճի մարդունն է: Ոճն է որ երկին
 կեանքը և բանաստեղծին անմահութիւնը կ'ապա-
 հովէ: Կեղեցիկ արտայայտութիւնը՝ կը գեղեցկացնէ
 գեղեցիկ մտածումը և զայն կը յաւերժացնէ. ան
 թէ՛ զարդ մը և թէ՛ զրահ մըն է»¹: Նազարեանց
 մանաւանդ բուն յարում մը ունի այլաբանու-
 թեան, զոր յաջողապէս կը կիրարկէ և որով իր
 շինած պատկերները՝ ասոյդ կենդանութիւն մը
 կու տան յաճախ իր սողերուն: Ոճի մէջ, վսեմէն
 ուռուցիկը, անջրպետ մեծ չէ: Բարերազդարար
 Նազարեանց չլինար այդ վտանգին մէջ: Եթէ
 վսեմին չէ տիրացած, ուռուցիկէն շատ վեր կը
 թեւածէ: Իր բանաստեղծական արեստին այս
 յատկութիւններովը՝ Նազարեանց նոր երանգ մը
 մտցուցած կ'ըլլայ տիրող բանաստեղծական ձեւե-
 րուն մէջ, առանձին տեղ մը շահելով Պտունաս-
 եաններու կաճաւին մէջ: Հոս Պտունասանը՝ չունի
 երբեք իր դասական սուռմը: Նազարեանց դա-
 սական մը չէ: Զգայապաշտ մըն է, որ իր քերթու-
 ծին մէջ տաղաչափական կարգ-կանոններէն աւելի՝
 ականջ կու սայ իր սողերը կերտող բաւերուն
 գեղեցկութեանը և հնչականութեանը և անոնց
 ձայներուն երաժշտականութեանը: Յաճախ դիտակ-
 ցօրէն կը մեղանչէ տաղաչափական օրէնքներու
 դէմ, սիրուն բացատրութիւն մը, երաժշտական
 վանկ մը տեղաւորելու համար իր սողերուն մէջ:

¹ VICTOR HUGO, *Littérature et Philosophie Mêlées*.

Քարլայլ ջատագովելով բանաստեղծութեան երա-
 ժշտականութիւնը, կ'ըսէ. «Երաժշտական մտա-
 ծում մը՝ մտածում մըն է խօսւած միաբէ մը՝ որ
 թափանցած է նիւթին, որ անոր է՛ն ներքին խոր-
 հուրըր գտած է, գտած է հոն պահւած մնացող
 մեղեդին, այն յարակից դաշնակութիւնը՝ որ անոր
 հոգին կը կազմէ, որով կ'ապրի ան և որով գոյ
 ըլլալու իրաւունք ունի»¹: Արդէն, քնարերգակ
 (*Lyrique*) մը, ինչպէս է Նազարեանց, միշտ երա-
 ժշտականութեան է որ կը հակի, զոհելով տաղա-
 չափութիւնը: Եղիա, որ իր բանաստեղծութիւն-
 ներուն մէջ ուժեղապէս չեղած է իր քնարեր-
 գակ, մեծ անձնատուութիւն մը ունեցած է երա-
 ժշտականութեան, ըմբոստանալով տաղաչափական
 կարգ-կանոններու դէմ: Մեծագոյն մասը իր բա-
 նաստեղծութիւններուն՝ անյանգ են: Նոյնը, քիչ-
 շատ երաժշտականութեան սիրահարութիւնը ունե-
 ցող ամէն քնարերգակ բանաստեղծի քով: Սիա-
 մանթօ, Հայ Տառապանքին ժամանակակից է՛ն հզօր
 քնարերգուներէն մէկը լայն դաշնակութիւններով
 թրթռացող իր քնարին դիւցաղներգերը չափական
 սողերու մէջ չի կրնալ կաշկանդելուն համար չէ՞
 որ կը զիմէ արձակ քերթուածին: Եւ յանգի ու
 չափի կաշկանդիչ շղթաներուն մէջ նեղել, բան-
 տիլ չկրնայնուն չէ՞ որ բանաստեղծութիւն չեն
 գրած ըմբոստ նկարագիր ունեցող արձակազիրներ:

Թէ՛ երաժշտականութեան և թէ՛ քնարերգակ
 ազատութեան համար, ու, տեղ-տեղ ալ, արեստի
 անճրկումներու հետեւանքով, Նազարեանց մեղան-
 չող մը եղած է տաղաչափական օրէնքներու դէմ:
 Տաղաչափական սխալ բունելու կանխամտածու-

¹ THOMAS CARLYLE, *Heroes and Hero-Worship*.

թիւնով դէմքը ծամածռած ըծախնդիր ու խստա-
 պահանջ քերականագէտը, ձեռք առնելով Նազար-
 եանցի քերթեաճներու հաւաքածոն, խժժման քի-
 առատ նիւթ սիտի գտնէ հոն: Իր քերթողա-
 կան ոճը, որ շատոնց լքած է այն միամիտ-
 շեշտը՝ որուն զոհն էր, հայկական գրոշմէն
 մերկանալու է հակամէտ, քանի՛ եւրոպական
 ազդեցութիւնը զօրանայ: Արդէն, զիւրազրած
 այն տպաւորականը՝ որ է Նազարեանց, խորապէս
 կրած է ազդեցութիւնը մանաւանդ Փրանսացի նոր-
 հեղինակներու, որոնք հրգեհած են իր երեւա-
 կայութիւնը: Ամէն նոր ու փայլուն ազօրութիւնէ
 չլացող միտք, շարունակ տարութերեւոյժ է հակառ-
 նեայ տպաւորութիւններու ցանցի մը մէջ, որ մը-
 յայտնելով իբր հայրենաշունչ զգացումներով
 վառւած ազգայնական բանաստեղծ մը, որ ազա-
 տութեան նահատակները կը տազերդէ, ուրիշ օր-
 մը ներկայանալով իբր թունդ սօսիալ-դեմոքրատի,
 որ տանջւած բանւորին ցաւերուն ողբը կը հիւսէ,
 ուրիշ օր մը նորէ՛ն ազգայնական աշուղ, որ հայ
 որբին հանդէպ իր եղբայրական սուգը կը հեծկլտայ,
 և, է՛ն ետքը, Փիլքիլոխը [ապագայապաշտ], որ
 Մառինէթթիի վարդապետութիւնը կը պանծացնէ,
 եթէ վարդապետութիւն կրնայ կոչ իր համբաւի գի-
 նով տաղանդաւոր խենթի մը կողմէ հմայիչ ցնորա-
 խօսութիւններով հռչակւած սնամէջ շառլաթանու-
 թիւն մը: Նազարեանցի իմացականութեանը մէջ
 յայտակերպւող այս փուլերը իբր պարսաւ չէ որ կը
 յիշեմ, այլ իբր իր հոգիին այլազան խաւերուն
 պատկերը, զոր պէտքէ տեսած ըլլալ, սմբողջապէս
 ճանչնալու համար իր ներքնաշխարհին նկարագիրը օ-
 Պարսաւ մը չի կրնար ըլլալ այդ յիշատակութիւնը օ

որովհետեւ բանաստեղծութիւնը դպրոց չ'անի և
 պէտք չէ ունենայ: Բանաստեղծը կրցիչն է և պէտք է
 ըլլայ ըտլոր զգացումներուն, կիրքերուն, ընազ-
 ներուն, որոնք մարդկային են: Եւ մարդկային զգա-
 ցումներ են՝ ազգայնականութիւնն ալ, բնկերվա-
 րականութիւնն ալ, սիրախառտորութիւնն ալ,
 որոնց բոլորին տաւիղը հնչեցուցած է այն աներկ
 բանաստեղծը՝ որուն վրայ կը խօսիմ:

Նազարեանց տաւելապէս Ջզայապաշտ մըն է:
 Դատական մը չըլլալուն պէս, չունի նաև դպրոց:
 Իր դպրոցը կենանքը և Բնութիւնն են: Այս իմաս-
 տով, ան կը նոյնանայ գործիչներուն ուզու-
 թեանը Ան-ժօրթ տը Պուհէլիէի առաջապահու-
 թիւնով հիմնւած բանաստեղծական այն շարժումին՝
 որ կոչ է ցաւ. *Naturisme* [Բնութեանականութիւն]:
 Իր ջով ազագայապաշտ [*futuriste*] խանդը,
 որուն տարածիչը փորձեց ըլլալ Հայերու մէջ,
 անցողական քմայք մըն է: Բայց ի՞նչ է *Naturisme*:
 Մօսիս լը Պլօն սա՛պէս կը սահմանէ զայն.
 «Բնութեանակամը [*naturiste*] անս'վ կը զանա-
 զանւի ընսպաշտէն [*naturaliste*] որ՝ յուզումը կը
 գերադասէ զխտորութենէն: Եւ Բնութեանակամը՝
 տիեզերական ներդաշնակութեան մէջ անհատին
 ջնջումը չէ՛ որ կ'ընդունի, այլ կատարի և հմայիչ
 պաշտամունքը Եսին, ուր մարդ կը վերածնի
 ամէ՛ն բանէ և բարձր կը կենայ բնութեան սէգ
 զօրութիւնէն»¹: Հոգեկան հակումներու այս արժա-
 տական ուժն է որ՝ Նազարեանցի մէջ Եսի զգա-
 ցումը տարամոտորէն զօրաւոր կը հանդիսացնէ:
 Արդէ՛ն իր բանաստեղծութեան չափազանց անձ-
 նակաւ գրոշմը: Նազարեանց Եսական մըն է՝ իր

¹ MAURICE LE BLOND, *La Plume*.

անհատականութեանը մէջ հսկայի մը գոյութիւնը ներդաշնակութեամբ չափով: Այս ներհայեցողութիւնը, զոր Ուայլտ կը հոգեբանէ «*divine mensonge, une auto-suggestion qui nous permet de nous concevoir autre que nous ne sommes*»¹ արտասանաչափով, անհատին մէջ կրկնապարհի ճակատագրի մը ազդակը կը դառնայ, լայն խոյանքներու կորովը սպաննող կամ հոգեկան թռչանքները ազդեացնող վերացնող, համաձայն անհատական խառնուածքային աւանդապատկութեան: Այդ արտայնութեան զոհ՝ ճակատագրուած է կամ գահավէժ շահելու կամ տուժելու: Իսկ՝ իրր ընտելեական խառնուածքի յատկանիշ, Նազարեանցի զգայալարութեան ծայրայեղ հակումին վերադարձի է իր նւազ արատաբանող մտայնութիւնը, ուր տիրական գաղտնիքներու պակասն ալ զգալի կը դառնայ: Իր քնարերգութեան մէջ, գերազանց ուժգնութիւնով Ջոզայումի փոթորիկն է որ կը յորձանապտուտքի: Այս ենթակայականութիւնը՝ ժամանակի արտանշան մըն է, որ վստահարար շուտով պիտի անցնի, որովհետեւ Նազարեանցի դեռ «կեանքէն զինով» երիտասարդ մըն է, ինչպէս բանաստեղծ մը կ'երգէ ինքզինքին համար. —

*Mon âme téméraire et jamais asservie
Fut celle d'un aventurier ivre de vie.*²

Բայց այս բոլոր հոգեկան-քերթազական անձնատուժիւններուն մէջ, ինչ որ Նազարեանցի առաջին տիրական ջիւղը կը կազմէ, Հեշտախոն [Volupté] է ան: Նազարեանցի հեշտախոնոր [voluptueux] բանաստեղծ մըն է: Հեշտախոն

¹ OSCAR WILDE, *Intentions*.

² ROBERT SCHEFFER, *Nostalgie*.

Տոբանքը չէ՛ երբեք: Հեշտախոն, խորին ճանաչումն է իրերան և զգացողութիւնը անոնց ներքին անշոշափելի խորնաթափանց սուսուրու թիւններուն: «Հեշտախոն ամէն բանի մէջ է: Ան կեանքի մէջ է, ինչպէս մահուան: Իրերու մէջ, ինչպէս երազներու: Գործիքներու՝ ինչպէս անտառներու երաժշտութեանը մէջ. լոյսին մէջ, ինչպէս խաւարին. տիրութեան մէջ, ինչպէս ուրախութեան: Անոնք՝ որ «հեշտախոնաւոր» արեւտագէտ չեն, չեն կրնար ըմբռնել ամէն բանի մէջ պարփակող այդ իրականութեան, գաղափարականութեան, երազի և նիւթապաշտութեան անձուժութիւնը»¹: Եւ ամէն անոնք, որոնք կ'էռէնի, Սամէնի, Վէռլէնի, Տէմիթիարաչեանի պէս կեանքը հասկցան ու երգեցին ամէնէն հեշտախոնաւորօրէն, անոնք սմէնէն համակրելիներէն են, որովհետեւ կեանքը ճանչցան ու ապրեցան իր բոլոր գեղեցիկութիւններուն, իր բոլոր ապեղութիւններուն, վիշտերուն և յուսախաբութիւններուն մէջ: Նազարեանց իր մէջ ունի հեշտախոնաւոր պաշտամունքը կեանքին և Նիրվանային: Այդ անել խորհուրդներուն բոլոր զգայութիւնները ճանչնալու բնազդը չէ՞ որ զինքը հիւանդ է ըրած, Պայրընի դիւցազնին՝ հոյր բայց մահուան գինովութեանովը դողդոջ Մանֆրէտին պէս, որ կ'եղերերգէ. —

*Sorrow is knowledge: they who know the most
Must mourn the deepest over the fatal truth,
The Tree of Knowledge is not that of Life*

Ճանչնալ, գիտնալ, ճաշակել ամէն խորհուրդ, որ վարագուրուած մթութեան մը մէջէն կախարդական աչքեր կը քթթէ մարդուն խուզարկու-

¹ FERNAND PAUL, *Maurice Gauchez*.

երեւակայութեանը, այս հարցական փնտուտուքը չէ՞ որ կը սպաննէ ու կը հատցնէ մեզ: Զգայական աշխարհի անձանթներուն բեւեռախոյզ մը դառնալու սէրը՝ Նազարեանցի մէջ զօրացուցած է՝ իր տաղերգած կեանքին ապրած ըլլալը: Զգայամուրթեան արեւին կարօտ ջղային միլամաղձ հիւանդն է Նազարեանց, որ Իպսէնի Ուրուականներուն Ալվինկին պէս արեւ կը հայցէ: Ալվինկ կ'աղերսէ մօրը. «Մայրի՛կ, արեւ՛ւ կ'ուզեմ»: Նազարեանց կը թւի պաղատիլ իր զգայարանքներուն. «Տւէ՛ք ինձի բոլոր զգայութիւններուն ճառագայթիչ արեւը. ծաթեցուցէ՛ք, հրդեհեցէ՛ք, ջահավառեցէ՛ք զայն իմ հոգիիս մէջ»: Նոտաառ յուսահատ Ալվինկի պաղատանքին համար կ'ըսէ. «Ան ճշմարիտ տրամադրութիւնն է մեր ժամանակակիցներուն»: Նազարեանցի սեղմած կոկորդէն թռիլ թւող պաղատանքին համար ալ կարելի է ըսել. «Ան ճշմարիտ տրամադրութիւնն է Զգայապաշտներուն»:

Նազարեանց, դեռ երիտասարդ, իր կեանքովը Հայ Միւսէ մը ըլլալու փորձութիւններուն մէջ կ'ալիսփի: Թռչունի մը ոստ փոխելուն պէս մէկ սէրէն միւսը անցած է ան, թէև սաստկօրէն կրելով իր հանդիպումներուն ու բաժանումներուն հրճանքները և դառնութիւնները: Իր երիտասարդի օրերը՝ լուսաւորւած են կարմիր այգերով և խաւարած՝ սև գիշերներով:

Նազարեանց՝ մեծ յուզումներով թրթռացող Զգայութիւն մըն է:

Եւողեան Քնարին պէս՝ անոր հոգին կ'ազդէի կեանքի նովերուն ամէնէ՛ն փափուկ ծփանքներէն և

անոնց թրթռականութեանը համաձայն եղանակներ կը նւագէ:

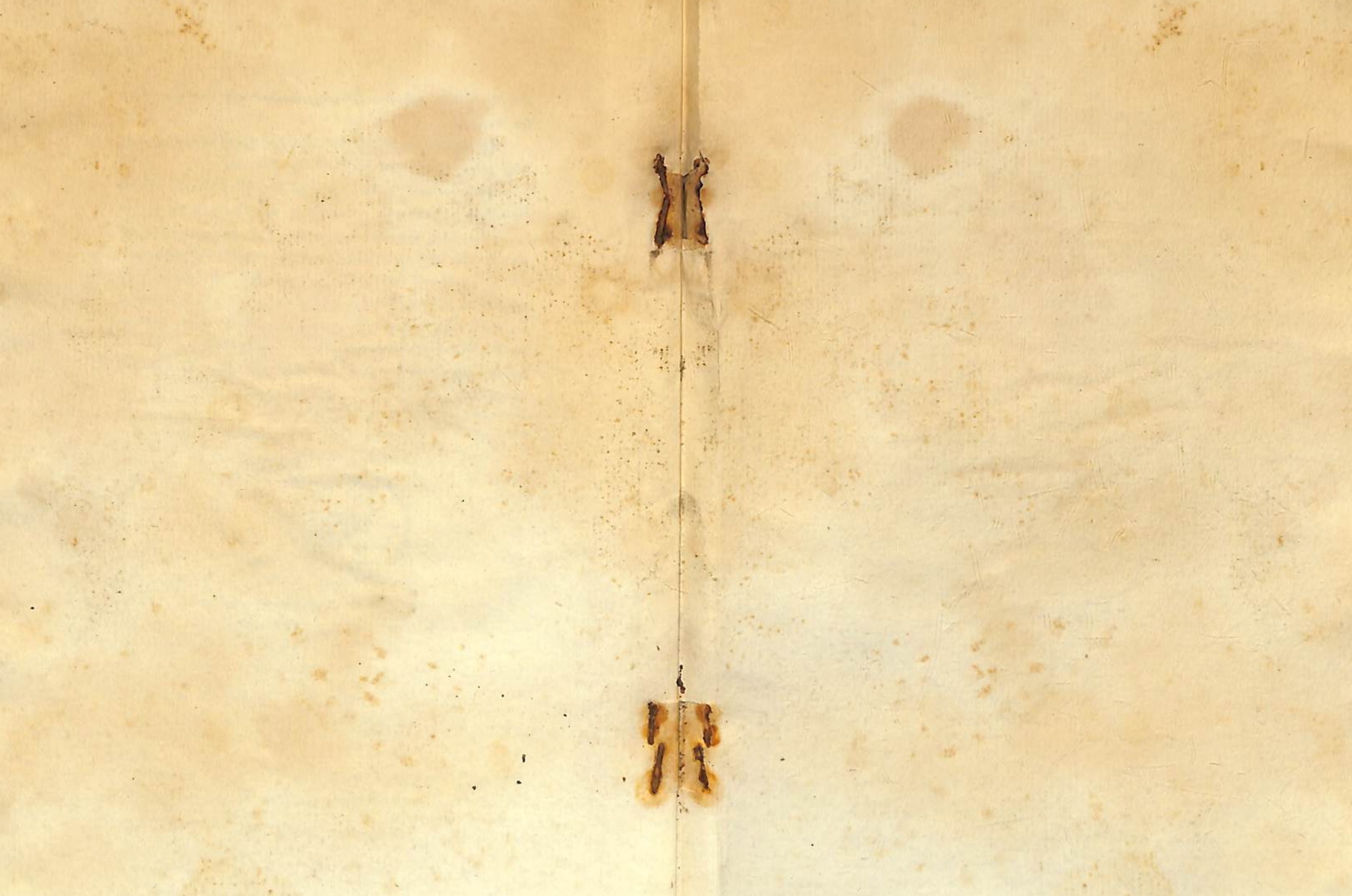
Զգայուն զանգակ մը՝ որ իր վրայ անդրադարձող բոլոր ձայներուն հծծիւնը կու լայ:

Հիմա անուշ նախերգանքներ կ'եղանակէ վսեմ երաժշտութիւն մը յուսացնող իր Քնարէն:

Դեռ չէ ճշգրտած յստակօրէն՝ քնարերգական արեւատին մէջ իր առնելիք ասպարէզին հեռանկարը:

Բայց վակնէրի պէս, որ իր մէջ կը զգար իր ապագայ մեծութեանը կորիզը, Նազարեանց բոցաձաձանչ արշալոյսի մը պատուանդանին վրայ կանգնած, հեռաւոր աստղազարդ հորիզոններու սեւեռուն, յափշտակւած է իր *bel canto*՝ հնչեցնելու երազէն:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0793021

Յոյազր. վ. և Ն. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ, Կ. Պոլիս
